

SOOME VÄÄRTUSKASVATUS – KODUS, KOOLIS JA ÜHISKONNAS

Väärtusi, väärtushinnanguid ei pärita bioloogilisel teel, neid õpitakse läbi vastastikuse mõju ja hariduse. Väärtused juhivad inimeste valikuid ja on otsuste langetamise kriteeriumid. Nad on seotud meie eesmärkidega ja on meie käitumismallide teadvustatud motiivid. Seeläbi on nad seotud ka võimustusüsteemi ja majandusega, mis muudab nad äärmiselt olulisteks, aga samas ka ohtlikeks ühiskondlikeks mõjutajateks, millesse me aga liiga kergesti suhtume pisendavalt. Oma ettekandes vaatlen ma soome väärtusi kolmes erinevas kontekstis, kodus, koolis ja ühiskonnas. Minu käsitluse lähtekohaks on seadusandlus, õppekavad ning väärtusi puudutavad uurimused.

SOOME KODU JA SELLE VÄÄRTUSED

Ajaloolisest seisukohast võiks soomlastele olulised, soome väärtused, hõlmata kolme väljendiga: kodu, usk ja isamaa. Tõenäoliselt soomlased just nii vastaksidki, kui neilt küsitaks, mis on soomlastele oluline, mis on nende jaoks väärtus. Väärtustega toimuvad muudatused on eriti aeglased, kestes sageli aastakümneid, mitme sugupõlve vältel. Need kolm soomlastele tähtsast väärtust on alles ka täna ja katsun lühidalt näidata, kuidas see praeguses tegelikkuses välja näeb.

Soome kodu on püsinud eriti pühana, kuigi perekonna mõiste on viimase kümne aasta jooksul radikaalselt muutunud. Võib ju perekond tänapäeva terminoloogias koosneda samasoolistest inimestest või olla nn uusperekond, milles osa lapsi võivad olla kooselavate elukaaslaste ühised lapsed ja osa varasematest kooseludest; ka üksikvanemaga perekond on perevormina kinnistunud. Sellele kõigele vaatamata on kodu kui niisugune Soome seadusandluses püsinud eriti turvatud ja peaaegu püha üksusena.

Usk on soome kodudes väärtusena säilinud just tänu oma rituaalidele. Soomlased soovivad ka praegu oma lapsi ristida, nad tahavad kiriklikku laulatust ja soovivad, et neid maetaks kiriklikult pühitsetud mulda. Soome noorsookultuuri eriti tähtsaks osaks on saanud kristlik leer ja konfirmatsioon. Soomes saab lapsest nooruk siis, kui leeris on käidud. Leer lõpeb konfirmatsioonipeoga. Soomes käivad noored leeris 15-aastaselt. Sellesse vanuserühma kuuluvatest soomlastest osaleb 80 leeritunnist koosnevas rituaalis 88 protsenti. Nad teevad seda vabatahtlikult.

Isamaa väärtustamine väljendub selles piiritus usalduses, mida soome kodudes tuntakse riiklike institutsioonide vastu, olgu siis tegemist kaitsejõudude, politsei, ametiühingute või kirikuga.

Maailma väärtustekaardil paistab soome kodu üksmeelse ja teistega arvestavaid väärtusi hindavana. Soomlased osalevad meelsasti heategevuses ja paotavad rahakoti raudu siis, kui ükskõik kus maailma otsas vajatakse abi. Teisalt on soome kodu mitmeti muutunud – kasvanud on segaabiellude arv, nii et kodudes balansseeritakse kahe kultuuri vahel. Soome kodu väärtushinnangud pannakse ka proovile siis, kui naabrusse kolib näiteks somaallaste perekond ja ukse vahelt immitseb sisse võõraid lõhnu ja kostab uusi rütme, ka naabrite keel tundub imelik. Tsiteerides üht soome toimetajat – soomlane tunneb kergesti ohtu siis, kui naabrid tulevad naha vahele.

SOOME KOOL

Kui kool on ühiskonna poolt üllapeetav institutsioon, on koolil õigus õpetada neid väärtusi, mis ühiskonna poolt on heaks kiidetud kui olulised ja need, mille poole tuleb püüelda. Kool on alati ja kõikjal omamoodi väärtuskooslus – ta tegutseb väärtuste alusel ja vahendab väärtusi. Tal on äärmiselt tähtis osa ühiskonnas valitsevate väärtuste vahendajana. Iga õpetaja ja kooli töötaja vahendab ja õpetab väärtusi. Väärtused ilmnevad koolis selle tegevuskultuuris, kõikide toimingute omavahelises mõjus ning hariduse sisus. Soome õppekavade väärtusalused rajanevad ÜRO inimõiguste deklaratsioonil. Riikliku õppekava kohaselt on soome hariduse väärtusalusteks järgmised viis väärtust: 1) inimõigused, 2) võrdõiguslikkus, 3) demokraatia, 4) looduse mitmekesisuse ja keskkonna elamiskõlblikkuse säilitamine, 5) multikulturaalsuse arvestamine. Haridus peab ka edendama koosmeelt, vastutustunnet ja indiviidi õiguste ja vabaduste austamist. Kogu õpetuse alus on soome kultuur. Vaatleme lühidalt, kuidas ilmnevad need väärtused kooli argipäevas.

Inimõigused tähendavad soome koolikorralduses seda, et igal lapsel, ka raske puudega, on õigus saada head ja kvaliteetset haridust. Selline suhtumine annab tunnistust sellest, et puuetega lapsed on ühiskonnas võrdsustatud tervetega. See tähendab ka seda, et on võrdselt väärtustatud see, kui õpetada sügava arengupuudega lapsele, kuidas toitu alla neelata sellega, kui õpetada matemaatilist andekale kaugeleulatuvaid matemaatilisi programme. Haridus lähtub lapsest ja ühiskondlikus mõttes tahetakse ju seda, et mõlemad lapsed areneksid vastavalt oma võimetele nii, et ka ühiskonnal oleks nendest kasu. Selle väärtuse teostumine

peegeldus ka Pisa-uurimuste tulemustes, kus Soome sai esimese koha just tänu sellele, et nõrgemate ja tugevamate õpilaste ja koolide vahelised erinevused olid teiste maadega võrreldes kõige väiksemad. See tõendas, et võrdõiguslikkuse põhimõte töötab ka tegelikkuses.

Väärtusena tähendab võrdõiguslikkus kooli õppekavas lisaks erinevustega arvestamisele ka sugude vahelist võrdõiguslikkust, samuti territoriaalset võrdõiguslikkust. Soomes võrreldakse väga täpselt tüdrukute ja poiste õpisaavutusi ja seda, kas Helsingi ja Lapi laste ja noorte saavutused erinevad. Ning kui erinevusi leitakse, jagatakse ressursid sellele vastavalt. Seda põhimõtet järgitakse ka linnade tasemel – sinna, kus õpitulemused on nõrgemad, suunatakse ka rohkem raha toetuste näol.

Demokraatia on nimetatud väärtustest praegusel hetkel vahest kõige enam esil. See tähendab seda, et laste ja noorte osalemist on teadlikult tõstetud nii koolide igapäevaelus kui ka ühiskonnas tervikuna.

Koolide õpilaskogud on taastatud, pea kõikides valdades ja linnades tegutsevad noorsoovolikogud, kellel on ka pisut majanduslikku võimu. Riigi tasemel on Soomes olemas lasteasjade volinik ja laste ja noorte parlament, mis katavad kogu riigi.

Keskkonnasõbralikkus ilmneb ehk kõige selgemini nii õppeainete sisus kui ka koolide argipäevas – seda õpetatakse ja seda kasvatatakse täiesti teadlikult.

Multikulturaalsus on väärtustest uusim ja viimase 15 aasta jooksul on just see soome koolisüsteemi ehk kõige enam muutnud. Soomes elab inimesi, kes on pärit rohkem kui 140 riigist ja emakeeli on kümneid. Põhimõtte on, et iga last ja tema tausta austatakse, õpilase oma kultuuriidentiteeti arendatakse erinevatel viisidel, näiteks tema emakeele õpetamise näol. Haridusega tahetakse tõsta kultuuride vahelist üksteisemõistmist, aga siiski nii, et hariduse põhialused on soome kultuuris.

Koolis ja ühiskonnas hoiavad väärtusi üleval normid. Kui õpetame lapsel, et valetada ei tohi, õpetame tegelikult tõe väärtustamist. Kui me ei luba koolikiusamist, õpetame inimväärikuse puutumatus põhimõtet. Kodused väärtused võivad erineda nendest, mida õpetab kool ja ka õpetaja enda väärtushinnangud võivad olla ametlikult kehtestatutega vastuolus. Tänapäeval on üks suur väärtuste kujundaja ka meedia, eriti noorte puhul. Lapse seisukohalt on oluline see, et õpetatavad väärtused oleksid tasakaalus neid õpetava isiku käitumisega. Kui kodu ja kooli väärtuskasvatus teineteisest suuresti erinevad, siis satub laps valikute ette.

Ja otsustavaks saab just see, kummal pool on väärtuskasvatus ja käitumismallid paremini tasakaalus.

SOOME ÜHISKOND

Selles viimases osas tsiteerin peamiselt filosoof Pekka Himase raportit, milles ta analüüsib edukat Soome mudelit, kõrvutades seda Singapuri ja Ameerika Ühendriikides asuva Piioru mudelitega.

Meie praegust ühiskonnamudelit nimetatakse teabeühiskonnaks, aga mida see tegelikult tähendab. Himanen määratleb seda kui vastastikustel mõjudel rajanevat loovühiskonda, mille tuumaks on võrgustikuline organisatsioonivorm ja innovatsioonil põhinev loov ühiskond.

Praeguse, 21. sajandi esimese kümnendi üleilmsed trendid on Himase järgi: rahvusvahelise maksuvõidujooksu kasv, üleilmne uus tööjaotus, elanikkonna vananemine, healuriigi pingete kasv, teabeühiskonna teine periood, bioala kasv, territoriaalne tsentraliseerumine, üleilmse kuristiku süvenemine ja hädaseisundi kultuur, mis praktikas tähendab suurt ebakindlust nii majanduses, tööturul kui ka keskkonnaküsimustes.

Samas raportis kirjutab Himanen ka Soome väärtustest, küsimus on tegelikult Soome mudeli ja edukate uuenduste väärtustes. Käsitlen neid sellepärast, et mitmed juhtivad ühiskonnakavandajad ja tuleviku-uurijad peavad neid eduka ühiskonna tunnusteks. Esimene neist on hoolivus, mille taustalt võib leida just võrdõiguslikkuse põhimõtte ja kristliku caritase mõiste. Teine on usaldus, mille puhul on küsimus üksmeeles ja turvalisuses.

Ilma hoolivuse ja usalduseta ja valitseb ühiskonnas hirmu õhkkond. Üksmeelt mainib Himanen eraldi. Sisuliselt kuulub tema järgi üksmeele alla avatus kaasata ja soov teha koos, üksmeel on tema järgi tohtutult energiat andev jõuvaru. Üksmeele saavutamine on innustuse, innustamise eeltingimus. Innustus on iseenda ja teiste vaimustamine, julgustamine olla parim ja see tähendab alati ühiskonna rikastamist nii, et indiviid tunneb, et suudab üheskoos rohkem kui üksinda. Üksmeele ja innustuse puudumine tekitab aga kadeduse õhkkonna.

Vabadus on vana soome ja euroopa väärtus. Selle sügav mõte on – „Tuleb heaks kiita kõike seda, mida täiskasvanud inimesed teevad omast vabast tahtest ja mis ei kahjusta teisi.”

Loovuse väärtus on seotud inimliku enseteostuse ja pideva arenemise vajadusega. Kui vabadus ja loovus puuduvad, sünnib hooldusaluste ühiskond. Julgust on vaja ka teiste väärtuste teostamisel. Visionäärsus on väärtus, mille puhul on tegemist nägemuslikkusega, julgusega unistada ja sooviga muuta maailm paremaks. Tasakaalukus on väärtus, mida Himanen peab antiikajast tuntud mõõdukuse sünonüümiks. Viimane väärtus on mõttestatus, enesetunnetuslik mõistmine ehk elu mõte..

Nende eelpool toodud väärtuste teostamine ühiskonnas ilmneb järgmiste võtmemõistete kaudu: loov majandus, loov heaoluühiskond, inimlikult mõttekas areng ja globaalne kultuur. Himase raport pakub erilist huvi sellepärast, et Himanen ei piirdu pelgalt filosoferimisega, vaid ta toob ka konkreetseid näiteid selle kohta, mida Soomes tuleks teha, et seista vastu meie ühiskonna tulevikku ähvardavatele ohtudele. Tema väärtusteskaala on paeluv sellegi poolest, et ühiskondlikult seisukohalt on küsimus individuaalsete väärtuste ülesehitamisest nii, et sellest oleks lõpuks kasu ühiskonnal, mitte vastupidi, nagu tavaliselt ühiskondlikke väärtustest rääkides.

LÕPETUSEKS

Rahvusliku identiteedi olemasolu eelduseks on see, et indiviidid saavad kogeda omaenda rahvuse sümboleid, keelt või keeli, ajalugu, institutsioone, traditsioone jne. Küsimus on ühiskonnas valitsevate väärtuste identifitseerimises. Tasakaalukas ühiskonnas kohanevad inimesed oma rahvuslikku identiteeti esindavate normidega ja väärtustega nii, et suudavad samal ajal ikkagi „lugeda” ja mõista ka teistsuguseid ning erinevaid ühiskondlikke väärtusaluseid. Nende oma vaatevinklist „valede” väärtuste heakskiitmine on seevastu võimatu.

Soome ei ole valmis ja selle ülesehitamise eest vastutab iga soomlane. Ka Eesti ei ole valmis, meil on veel palju teha. Väärtuste puhul on küsimus tegelikult selles, mida me mõtleme hea elu all. „Kui sa ei suuda teha seda head, mida sa tahaksid, tee seda, mida suudad.”